

RAZVOJNE SPECIFIČNOSTI OTOKA U KONTEKSTU HRVATSKOG INDEKSA RAZVIJENOSTI

Sven Marčelić

Sven Marčelić

Odjel za sociologiju Sveučilišta u Zadru

Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2, 23000 Zadar

smarceli@unizd.hr

<https://www.doi.org/10.17234/9789533791968.06>

Uvod

Hrvatski otoci predmet su posebnih razvojnih politika od devedesetih godina dvadesetog stoljeća. 1997. *Nacionalni program razvitka otoka* u popratnim materijalima donosi detaljnu analizu otočnih specifičnosti, problema i potencijala, dok se ranija istraživanja bave pojedinim aspektima otočnog razvoja, posebno s naglaskom na demografiju (Lajić, 1992). Prva dva desetljeća hrvatske samostalnosti razvoj otoka pretežno se promatrao kao poseban slučaj s posebnim uvjetima inzularnosti koji su razvojna činjenica *per se* koja zahtijeva primijenjene mjere. Uvođenje indeksa razvijenosti 2010. postavlja otočne jedinice lokalne samouprave u državni kontekst te se pokazuje da su one pretežno smještene u razvijene, često i među najrazvijenije.

Naizgled kontradiktorne ishode razvojnih politika vezane uz otoke u ovome će se radu nastojati teorijski smjestiti u kontekst ideje postekonomskog razvoja koja je implicitno ugrađena u posebne politike razvoja otoka, dok će se empirijski analizirati vrijednosti hrvatskog indeksa razvijenosti u njegovoj iteraciji iz 2018. kako bi se pokazalo da i u statističkom smislu otoci pokazuju posebnosti koje se ne mogu zanemariti kod donošenja razvojnih odluka.

U prvome dijelu opisat će se razvojne posebnosti malih otoka te ih postaviti teorijski kontekst. Drugi dio rada posvećen je statističkoj analizi indeksa te će se upotrebom deskriptivne statistike, faktorske analize pojedinih komponenata

i klsterske analize za svih 556 nacionalnih jedinica te 46 otočnih pokazati da se otoci mogu promatrati kao poseban razvojni slučaj te da, unatoč razmjerno malom postotku u ukupnom broju, direktno utječu na sadržaj indeksa.

Dualnost otočnog razvoja

Uvođenje indeksa razvijenosti kao komponente politike hrvatskog lokalnog i regionalnog razvoja dovelo je do paradoksalne situacije vezane uz otočke jedinice lokalne samouprave. S jedne strane, poseban status i problemi otoka integralan su dio razvojne politike te je 1997. donesen *Nacionalni program razvitka otoka*, dok ih Zakon o otocima definira kao „područja s razvojnim posebnostima“ (NN 70/21). S druge strane, u svim iteracijama indeksa razvijenosti otoci se gotovo isključivo ubrajaju u jedinice koje su razvijene iznad nacionalnog prosjeka, a niti jedna od njih osim Sućurja 2016. se nije našla u skupini potpomognutih područja. Drugim riječima, postoje dvije koncepcije gledanja na otočni razvoj. Prema jednoj, otoci su primarno određeni inzularnošću te se smatraju područjima posebnih obilježja i razvojnih ograničenja (Nacionalni program razvitka otoka, 1997: 117). Druga je ona koja u mjerljivim primarno socioekonomskim komponentama otoke smatra mjestima visoke razvijenosti.

Kontradiktornost te dvije koncepcije suštinski odražava dva viđenja razvoja. Problem je pritom što su oba implicitna, odnosno treba ih iščitavati iz razvojnih politika i načina na koji se predviđaju mjere poboljšanja razvojnog stanja. U narednim paragrafima nastojat će se iščitati i eksplicirati njihov sadržaj.

Intencija indeksa razvijenosti je vezana uz egzaktne usporedive pokazatelje koji odražavaju primarno ekonomski rast i razvoj te su njegove nosive komponente u prvim iteracijama bile ponderiranjem naglašeno vezane uz prihode stanovništva i jedinica lokalne samouprave te nezaposlenost. Kod nove metodologije različite vrste kapitala - ekonomski kroz osobne prihode i one jedinica lokalne samouprave te ljudski kroz obrazovanje i demografiju – čine većinu njegovog sadržaja. K tome, u politiku lokalnog razvoja ugrađena je i ideja kohezije pri čemu se kroz matematički iskazive vrijednosti određuju one jedinice koje su zbog slabije sume razvojnih pokazatelja ispod unaprijed određenog praga – 75% nacionalnog prosjeka 2010. i 2013. te u donjih 50% jedinica kod varijante u 2018. Ova je logika primarno oslonjena na ideju kojoj je cilj smanjiti razlike između različitih područja procesom konvergencije i smanjivanja jaza između nerazvijenih i razvijenih područja. Na donošenje ovakvog okvira vidljiv utjecaj ima kohezijska politika Europske unije (iz koje je i preuzet prag od 75% kao kriterij za potpomognuto područje), a ona se bazira na kombinaciji neoklasičnog ekonomskog pristupa nejednakostima i načinima njihova mjerenja te keynesi-

janski određenih koncepcija konvergencije koja se potiče alokacijom sredstava i stvaranjem povoljnijih uvjeta za nerazvijenije (Pike i sur., 2017: 66-69). Logika razvojne potrebe stoga proizlazi iz mjerljive ekonomske razvijenosti, u kojoj se velika većina hrvatskih otočkih jedinica lokalne samouprave smješta u razvijene kategorije te stoga u kohezijskom smislu nisu podložne mjerama alokacije sredstava i poticajnim mjerama.

Drugo viđenje vezano je uz ideje ljudskog i društvenog razvoja. Premda su otočne jedinice lokalne samouprave mahom razvijenije iznad državnog prosjeka, a i snažno zastupljene i u najrazvijenijim kategorijama, postavljaju se dva pitanja. Prvo se tiče samih komponenata koje doprinose razvijenosti, dok je drugo uže vezano uz probleme inzularnosti.¹ Marčelić (2015) pokazuje kako se većina obalnih jedinica, a tako i otočnih, ubraja u kategoriju sa snažnim razvojem jedinice (mjerenim primarno kroz prihode jedinica), dok su komponente ljudskog razvoja (obrazovanje, osobni prihodi) slabije u odnosu na kopneni tip razvoja, primarno smješten u zagrebačku konurbaciju. Đulabić (2013) u raspravi o reformi hrvatskog sustava lokalne samouprave gdje se zagovara okrupnjivanje i povećanje prosječnog broja stanovnika po jedinici posebno izdvaja otoke kao specifičan slučaj u kojemu se treba zadržati fleksibilnost, dok Koprić (2013), posebno kod slabo naseljenih i udaljenijih otoka poput Lastova ili Dugog otoka, ističe problem uklapanja u minimalni predloženi kriterij od 5 tisuća stanovnika za općinu. Takvi su otoci ujedno i infrastrukturno u slabijem položaju te se većim dijelom u kategorizaciji Zimmermanna (1997: 76) ubrajaju u sekundarne „otoke razvitka“ kao satelite „otoka nosača razvitka“. U užem smislu razvojnih politika ključni dokument koncepta inzularnosti kao razvojne posebnosti je Nacionalni program razvitka otoka iz 1997., potvrda dugom trajanju sagledavanja otočnosti kao partikularnog razvojnog problema. Radi se o sveobuhvatnom i detaljnim istraživanjem utemeljenom tekstu, iz kojeg je vidljivo da je velik dio naglasaka stavljen na društveni razvoj. U onom smislu kako ga definira Nederveen Pietersee, kao „suštinski i sveobuhvatni naglasak kako na društveno, tako i na razvoj: drugim riječima integrirani pristup društvenim problemima i strategijama rasta“ (Nederveen Pietersee, 2010: 128).

U smislu razvojne teorije, ideja društvenog razvoja vezana je uz postekonomske koncepte koji osobito prominentni postaju kroz djelo Amartye Sena (2012) i Marthe Nussbaum (2011) koji razvoj promatraju kao složeni fenomen

¹ Zanimljivo je istaknuti da se u saborskoj raspravi o „Izvješću o učincima provedbe Zakona o otocima u 2016. godini“ problem otočnosti nominirao kao razvojni problem *per se*, gdje je zastupnik Mateljan usporedio područje Žumberka s otokom Bračom prema površini, ali ga je zbog izoliranosti i slabog indeksa razvijenosti nazvao „kontinentalnim otokom“. Generalni ton rasprave pritom je vezan upravo uz ekonomski povoljan položaj otoka, osobito premoštenih.

nesvodiv na čistu ekonomsku logiku. Sam način na koji je indeks razvijenosti konstruiran odražava tu ideju jer uključuje demografske i obrazovne pokazatelje, no bitno je sagledati temelj argumenta koji proizlazi iz teorije pravednosti, primarno vezano uz filozofa Johna Rawlsa, a koji ističe da se razvoj treba promatrati kao proširenje raspona sloboda dostupnih pojedincu. Najpoznatije politički utemeljeno ostvarenje te ideje vezano je uz razvojni program Ujedinjenih naroda i Indeks ljudskog razvoja koji je inicijalno uzimao u obzir tri komponente – ekonomiju, obrazovanje i zdravstvo, a danas se bavi čitavim nizom posebnih pokazatelja poput rodne ravnopravnosti i ekonomskih nejednakosti. Proširenje sloboda donosi veće sposobnosti svakom pojedinom članu društva te Sen eksplicitno ističe socijalne mogućnosti kao jedan od ciljeva razvoja (Sen, 2012: 51), dok Nussbaum ističe potrebu za „protuteorijom“ koja bi komplementirala ideju materijalnog rasta i razvoja.

U kontekstu otoka to je posebno važna ideja koja stvara sintezu dvije tendencije razvojnih politika u Hrvatskoj – jedne koja otoke smatra razvijenima i one koja ih smatra prostorima s razvojnim posebnostima. Mali otoci mjesta su visoke društvene kohezije (Baldacchino i Veenendaal, 2018) koja ima kapacitet zamijeniti neke elemente formalne infrastrukture, ali istovremeno su prostori koji mogu imati ozbiljne probleme s temeljnim razvojnim komponentama poput zdravstva i školstva (Kearns i Coleman, 2018). Takav dualizam zaista zahtijeva protuteoriju koja afirmira otočke posebnosti i razvojne zahtjeve unatoč pozitivnim razvojnim pokazateljima.

Otočnost i mali otoci u razvojnom kontekstu kao predmet analize

Temeljna karakteristika hrvatskih otoka je njihova veličina. Niti jedan od otoka nema više od 20 tisuća stanovnika te je diverzificiranost i složenost njihove ekonomije razmjerno niska. Bertram i Poirine (2018: 202) ističu kako su primarne osobine malih otoka u razvojnom smislu izolacija, ali i gospodarska otvorenost te naglašena potreba za samoodrživošću. Osim toga, oni su i dio širih političkih i administrativnih mreža koje postavljaju eksterne uvjete razvoja. Starc (2001) opisuje otočne ekonomije kao strukturom jednostavne i često oslonjene na mali broj aktivnosti čiji poremećaji donose znatne gospodarske i ekonomske štete. S obzirom na trenutno gospodarsko stanje Hrvatske generalno, a otoka posebno, turizam kao iznimno bitna grana stavlja otoke u položaj značajne otvorenosti prema svijetu. Otočne zajednice istovremeno možemo promatrati kao lokalne zajednice zbog same činjenice inzularnosti, ali i možda i najglobaliziranije dijelove socijalne strukture Hrvatske s obzirom na važnost eksternih aktera (kao turista i radne snage) na lokalne ekonomije. Pozivajući

se na Geiger Zeman i Zemana (2010) možemo ih smatrati postmodernim zajednicama koje istovremeno pokazuju i neke klasične probleme malih prostora i malih zajednica koje se nose sa starenjem populacije i pitanjima kvalitete života (Podgorelec, 2009), ali i povećanim migracijama stanovništva „izvana“ (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013). Marčević (2015) pokazuje kako je većina otočnih jedinica lokalne samouprave u razvojnom smislu vezana uz tip koji naziva jediničnim razvojem, odnosno primarno visokim prihodima jedinice i pozitivnim (barem kroz službene statistike) kretanjem stanovništva. U tome se ujedno odražava i značajan udio sekundarnog stanovanja (Miletić, 2012) i izgradnje vezane uz turizam, što čini znatan dio jediničnih prihoda.

Dodatni problem kod istraživanja razvojnih potreba malih otoka je i njihov administrativni status te s njim povezani izvori podataka. U Hrvatskoj postoji niz različitih statusa vezanih uz otoke. Na nekima možemo naći više jedinica lokalne samouprave, ponekad i supostojanje gradova i općina. Neki su pak otoci jednoznačno određeni jednom jedinicom, neki su razdijeljeni na dijelove jedinica koji su i otočni i pripadni nekoj od kopnenih jedinica, a konačno postoji i niz manjih naseljenih otoka koji su dio neke druge (otočne ili neotočne jedinice). Osim toga, neki od njih povezani su mostom s kopnom što i njihovu otočnost dovodi u pitanje te se koriste pojmovi poput pseudootoka (Faričić i Mirošević, 2014).

Bertram i Poirie donose četiri bitne karakteristike malih otoka kao predmeta analize:

- Potpuno su okruženi morem
- Imaju manje od milijun stanovnika
- Postoji barem neki oblik ekonomskih i ostalih korisnih podataka o njima
- Imaju jasne administrativne identitete. (Bertram i Poirie, 2018: 203).

Premda se oni u svojem radu bave razmjerno nezavisnim entitetima, uključujući otočne države, temeljni analitički okvir je ovdje primjenjiv uz određene korekcije. U ovome radu premošteni otoci/pseudootoci će se tretirati kao otočne jedinice, dok su ostali kriteriji posve primjenjivi, s obzirom na to da su svi otoci manji od dvadeset tisuća stanovnika, postoje dostupni podaci o ekonomiji i demografiji (iskazanim kroz indeks razvijenosti) te su određeni kao jedinice lokalne samouprave. Iz istog razloga nećemo se baviti naseljenim otocima koji su administrativno dio neke kopnene cjeline (kao što su svi šibenski), ali se isti takvi otoci koji su dio neke veće otočne jedinice (kao što su primjerice Rivanj ili Zverinac) neće posebno razmatrati, nego kao dio sumarne statistike općine kojoj pripadaju. Na taj je način diferencirano 46 jedinica.

Indeks razvijenosti

Indeks razvijenosti predstavlja prvo sustavno mjerenje razvijenosti hrvatskih jedinica regionalne (županije) i lokalne (gradovi i općine) samouprave. Uveden je 2010. (NN 63/2010) kada su objavljeni i njegovi prvi rezultati. Imao je tri iteracije, 2010., 2013. i 2018. godine. U prve dvije iteracije sastojao se od pet komponenata - stope nezaposlenosti, dohotka po stanovniku, proračunskih prihoda jedinica lokalne, odnosno područne (regionalne) samouprave po stanovniku, općega kretanja stanovništva i stope obrazovanosti (mjereno prema postignutom srednjoškolskom obrazovanju) – pri čemu je bio ponderiran tako da su stopa nezaposlenosti i dohodak po stanovniku nosili veći ponder od 30% i 25%, a ostale komponente po 15%. Kriterij za pripadanje potpomognutoj jedinici pritom iznosi indeks razvijenosti od niži od 75, odražavajući tako ideju kohezijske politike Europske unije, koja također koristi prag od 75% (s BDP *per capita* kao kriterijem). 2017. mijenja se metodologija izračuna (NN 123/2017) na temelju studije o evaluaciji postojećeg modela (Denona Bogović, Drezgić i Čegar, 2017) pri čemu se nastoji ispraviti tendenciju indeksa da ekstremne vrijednosti pojedine komponente izrazito utječu na smještaj određene jedinice. Kao kriterij standardizacije korištena je balansirana *z-score* metoda. Osim promjene u metodologiji standardizacije druga suštinska intervencija bila je vezana uz izbor kriterija koje se koriste kod izračuna. U novoj varijanti indeks se sastoji od šest komponenti: prosječni dohodak po stanovniku, prosječni izvorni prihodi po stanovniku, prosječna stopa nezaposlenosti, opće kretanje stanovništva, indeks starenja i stupanj obrazovanosti stanovništva mjeren kroz tercijarno obrazovanje (Denona Bogović, Drezgić i Čegar, 2017: 43-52).

U prve dvije iteracije jedinice lokalne samouprave bile su razvrstane u pet skupina, pri čemu je kriterij bio vrijednost indeksa prema postavljenim pragovima te su se sve jedinice s vrijednošću manjom od 75 smatrale potpomognutim područjima. U trećoj iteraciji one su podijeljene prema kvartilima u kategorijama ispod i iznad vrijednosti 100 te je tako dobiveno osam skupina jedinica.

Zajednička karakteristika obje metodologije izračuna indeksa je da koriste ukupni iznos indeksa za mehaničko razvrstavanje jedinica u skupine prema unaprijed određenim kriterijima, što je i razumljivo jer se radi o mjeri za razvoj i procjenu razvijenosti koja ima praktične implikacije u smislu vrednovanja i kohezivnih mjera usmjerenih prema slabije razvijenima, za što je nužno imati jednoznačne i razmjerno jednostavne pokazatelje.

S druge strane, indeks razvijenosti omogućuje detaljno razmatranje i analizu tipova razvoja koje možemo naći kod hrvatskih gradova i općina pa tako Marčević (2015) identificira tri tipa razvoja, gdje ističe da postoji jasna razlika između primarno priobalnog jediničnog razvoja i primarno kopnenog tipa bližeg konceptu ljudskog razvoja.

Metodologija i analiza

Podaci u ovom radu odnose se na dokument „Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti prema novom modelu izračuna na lokalnoj razini (razdoblje 2014.-2016.)“ objavljen na stranicama Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije. Temeljni i standardizirani pokazatelji za jedinice lokalne samouprave uključuju šest komponenti: prosječni dohodak po stanovniku, prosječni izvorni prihodi po stanovniku, prosječna stopa nezaposlenosti, opće kretanje stanovništva (period 2016-2018), indeks starenja i stupanj obrazovanja (VSS u dobi 20 do 65 godina). Detaljniji opis razloga odabira pokazatelja i načina standardizacije detaljno je opisan kod Denona Bogović, Drezgić i Čegar (2017) te stoga ovdje neće biti riječi o tehničkim detaljima samih postupaka izračuna. Analize koje su kasnije provedene rađene su na standardiziranim pokazateljima iz dva razloga – jedan je sama činjenica da su standardizirani te time lakše usporedivi, a drugi je što su istog smjera i u slučaju kad izvorni pokazatelj nije – niža nezaposlenost je standardizacijom prevedena u veću vrijednost pokazatelja, baš kao i indeks starenja.

Kasnija analiza uključila je tri postupka. Prvo su prikazani deskriptivni podaci s medijanom kao srednjom vrijednošću. Potom je provedena faktorska analiza na cijelom indeksu i dva podskupa podataka, onom s isključivo otočnim jedinicama te onim gdje su one isključene, kako bi se pokazalo postoje li specifičnosti u pokazateljima za otoke. Konačno, napravljena je klusterska analiza za cijeli indeks i samo za otočne jedinice kako bi se u prvom koraku smjestilo otoke u oblike razvijenosti te kasnije napravilo tipologiju samih otoka.

Deskriptivni pokazatelji

Indeks razvijenosti konstruiran je tako da se oslanja na balansiranu *z-score* metodu (Denona Bogović, Drezgić i Čegar, 2017: 49), što znači da uzima u obzir aritmetičku sredinu što omogućuje dobro razumijevanje konteksta otoka u odnosu na prosjek Republike Hrvatske.

U Tablici 1. može se vidjeti temeljne komponente otočnih jedinica u odnosu na državni prosjek.

Tablica 1. Deskriptivni pokazatelji otočnih jedinica lokalne samouprave (komponente indeksa razvijenosti)

	Prosječni dohodak po stanovniku	Prosječni izvorni prihodi po stanovniku	Prosječna stopa nezaposlenosti	Opće kretanje stanovništva	Indeks starenja	Stupanj obrazovanja
Medijan	105,9000	110,2800	108,3350	110,6850	97,2450	111,0650
Min	88,96	97,51	96,90	100,90	58,23	97,89
Max	121,63	164,94	114,69	156,47	106,34	122,96

Deskriptivni prikaz temeljnih pokazatelja koji sačinjavaju indeks razvijenosti ukazuje na jasnu razvijenost. Indikativno je da samo jedna jedinica lokalne samouprave (Sućuraj) smještena u potpomognute. Medijan, korišten kao mjera centralne tendencije (jer prosjek nije adekvatan uslijed različitih veličina jedinica lokalne samouprave) pokazuje pet komponenti koje su iznad standardizirane sredine te samo indeks starenja koji je ispod. U tome se može vidjeti prvi problem otočnih sredina, a taj je da u njima živi staro stanovništvo, dok istovremeno broj stanovnika u svim jedinicama (najniža standardizirana vrijednost općeg kretanja stanovništva je 100,90) opada sporije nego u Republici Hrvatskoj. K tome, za neke od komponenata najveće vrijednosti za otoke ujedno su i najveće za cijeli indeks pa su tako prosječni izvorni prihodi po stanovniku najviši na Viru, nezaposlenost najniža u Loparu, a opće kretanje stanovništva opet na Viru. Najniže vrijednosti nigdje nisu vezane uz otoke, iako kod indeksa starenja možemo naći nekoliko jedinica lokalne samouprave u deset najslabijih (Sućuraj, Šolta i Sali).

Sumarno, vidljivo je da u pet od šest komponenata otoci postižu visoke vrijednosti, dok su na jednoj znatno slabiji i ispod državnog prosjeka. Ovakva je demografska situacija u skladu s višedesetljetnim negativnim trendovima (Lajić: 1992; Wertheimer-Baletić, 2017).

Faktorska analiza

Nakon identificiranja temeljnih karakteristika pokazatelja indeksa razvijenosti za otočne jedinice lokalne samouprave u drugom koraku provedena je faktorska analiza ukupnog indeksa razvijenosti i poduzoraka otočkih jedinica lokalne samouprave te onih jedinica koje nisu otočke. Za sve korištene postupke upotrijebljena je *varimax* rotacija.

Analiza provedena na kompletnome indeksu izdvojila je dva faktora (uz 74% objašnjene varijance). Prvi faktor uključuje pet od šest komponenata, dok je drugi isključivo vezan uz indeks starenja. Rezultati su prikazani u Tablici 2.

Tablica 2. Rezultati faktorske analize (ukupni indeks)

	Komponenta	
	Ostalo	Indeks starenja
Prosječni dohodak po stanovniku	,838	
Prosječni izvorni prihodi po stanovniku	,770	
Prosječna stopa nezaposlenosti	,802	
Opće kretanje stanovništva	,803	
Indeks starenja		,940
Stupanj obrazovanja	,788	

Faktorska analiza provedena na poduzorku neotočkih jedinica lokalne samouprave pokazuje jasno razlikovanje demografske komponente i ostalih elemenata. Izdvojena su dva faktora, od kojih prvi (nazvan Kapitali) uključuje osobne prihode, prihode jedinice, nezaposlenost i visoko obrazovanje, a drugi kretanje stanovništva i indeks starenja (Demografija). Izdvajanjem otočkih jedinica dobiva se konzistentnija slika demografskih procesa. Rezultati su prikazani u Tablici 3.

Tablica 3. Rezultati faktorske analize (bez otočnih jedinica)

	Komponenta	
	Kapitali	Demografija
Prosječni dohodak po stanovniku	,872	
Prosječni izvorni prihodi po stanovniku	,836	
Prosječna stopa nezaposlenosti	,689	
Opće kretanje stanovništva		,709
Indeks starenja		,915
Stupanj obrazovanja	,835	

Evidentno je da otočke jedinice, koje čine 8.2% svih jedinica lokalne samouprave, utječu na vrijednosti do te mjere da izdvajaju indeks starenja kao posebnu demografsku kategoriju iz čega se može zaključiti da postoji niz ekstremnih vrijednosti koje karakteriziraju ovu potkategoriju.

Konačno, analizom samo otočkih jedinica dobiva se jasniji uvid u demografske i društvene specifičnosti otoka. Izdvojena su tri faktora (uz 76% objašnjene varijance). Prvi faktor povezuje prihode jedinice i opće kretanje stanovništva te je nazvan Jedinični razvoj (u skladu s Marčelić, 2015). Drugi je povezan s osobnim prihodima i visokim obrazovanjem te je nazvan Osobni kapitali, reflektirajući terminologiju u kojoj se obrazovanje smatra institucionaliziranim kulturnim kapitalom (Bourdieu, 1983). Konačno, treći se veže uz nezaposlenost i indeks starenja te je nazvan Atraktori. Rezultati su prikazani u Tablici 4.

Tablica 4. Rezultati faktorske analize (samo otočne jedinice)

	Komponente		
	Razvoj jedinice	Osobni kapitali	Atraktori
Prosječni dohodak po stanovniku		,778	
Prosječni izvorni prihodi po stanovniku	,829		
Prosječna stopa nezaposlenosti			,855
Opće kretanje stanovništva	,897		
Indeks starenja			,529
Stupanj obrazovanja		,884	

Promatrajući ovaj nalaz, vidljivo je da indeks pokazuje logičnije ishode kad se isključe otoci. Dodatna potvrda tome je činjenica da su standardizirane vrijednosti kretanja stanovništva i indeksa starenja statistički značajno pozitivno korelirane (.451**), dok je u poduzorku otoka ta povezanost negativna, također uz statističku značajnost (-375*). Nadalje, ova je pojava dovoljno izražena da zbog relativno malog broja slučajeva mijenja strukturu faktora indeksa te pokazuje kako otoci predstavljaju određenu vrstu anomalije – imaju pozitivno kretanje stanovništva unatoč starenju populacije.

Klasterska analiza

Indeks razvijenosti, s obzirom na mali broj varijabli na temelju kojeg je konstruiran i relativno velikog broja jedinica, pogodan je za razvoj klasifikacija putem klusterske analize te je napravljeno više analiza tog tipa za ranije iteracije (Perišić, 2014; Marčelić, 2015), dok slična analiza nije rađena za otoke. Dodatna prednost ovog postupka je u tome što se, za razliku od indeksa koji jedinice grupira mehanički s obzirom na krajnji ishod (u prve dvije iteracije u nejednake grupe vezane uz pragove vrijednosti, u trećoj s obzirom na kvantile) rezultati mogu koristiti interpretativno i razmatrati različiti tipovi razvoja čak i onda kad su vrijednosti konačnog ishoda slične.

U ovome dijelu prvo će se provesti klasterska analiza ukupnog indeksa, a potom će se na isti način pristupiti poduzorku otočnih jedinica. Ta se analiza koristi za grupiranje slučajeva prema sličnim vrijednostima na različitim varijablama te se stvaraju tipovi koji se kasnije sadržajno interpretiraju. Takva se analiza smatra otvorenijom za tumačenje od većine drugih statističkih metoda te uključuje dimenziju vlastite interpretacije istraživača te postoji niz različitih kriterija za određenje broja klastera. Za potrebe ovog rada korišten je statistički program R i njegov paket NbClust koji kombinira 30 različitih kriterija za

određenje optimalnog broja klastera. Prethodno je skup podataka pregledan za ekstremne vrijednosti te su iz analize izbačene općine Vir (za koju je prethodno konstatirano da ima maksimalnu vrijednost na dvije varijable) te Cijlpane i Ervenik.

Analiza tako definiranog ukupnog indeksa rezultirala je s četiri klastera, odnosno grupe jedinica. Prva grupa nazvana je *Demografska kriza i nerazvijenost* s obzirom na sve vrijednosti ispod državnog prosjeka, ali s osobito lošim rezultatom na dvije varijable vezane uz opće kretanje stanovništva i indeks starenja. Uključuje 34 jedinice, a posebna je karakteristika da niti jedna od njih nije na obali. Drugi klaster nazvan je jednostavno *Razvijenost* jer su svi pokazatelji osim indeksa starenja znatno iznad hrvatskog prosjeka. Sadrži 116 jedinica primarno vezanih uz obalu i kopnene urbane prostore NUTS2 jedinice Sjeverna Hrvatska. Treći klaster dobio je ime *Vitalna nerazvijenost* zbog činjenice da su sve vrijednosti ispod prosjeka, osim indeksa starenja. Radi se o 184 jedinice mahom ruralne kontinentalne Hrvatske i dalmatinskog zaleđa. Konačno, najveća grupa, nazvana jednostavno *Prosjeak*, sadrži 219 jedinica vezanih uz manje priobalne jedinice, urbane sredine istoka Hrvatske te ruralnijih dijelova centralne Hrvatske. U Tablici 5 prikazani su klusterski centri.

Tablica 5. Konačni klusterski centri – sve jedinice

Konačni klusterski centri	Demografska kriza i nerazvijenost	Razvijenost	Vitalna nerazvijenost	Prosjeak
Prosječni dohodak po stanovniku	99,12	110,9	90,45	102,55
Prosječni izvorni prihodi po stanovniku	98,12	114,38	94	97,42
Prosječna stopa nezaposlenosti	93,34	108,12	90,7	104,73
Opće kretanje stanovništva	83,99	110,46	94,15	101,95
Indeks starenja	83,76	96,66	103,26	102,56
Stupanj obrazovanja	97,07	113,74	92,39	99,61
	N=34	N=116	N=184	N=219

Analiza varijance pritom pokazuje statističku značajnost kod svih šest varijabli.

Otočne jedinice smještene su u samo dvije grupe – 35 u klasteru razvijenosti i 10 u klasteru prosjeka. Očito je da se i ovim kriterijem pokazuje da su otoci generalno razvijeni iznad nacionalnog prosjeka, ali se i tipski ubrajaju u sredine s manjim brojem razvojnih problema.

Stoga se u drugome koraku pristupilo analizi isključivo otočnih jedinica (i dalje uz izuzeće Vira), što je rezultiralo s 45 slučajeva. Korištenje paketa NbClust sugeriralo je konačni rezultat s tri klastera. Prvi klaster nazvan je *Vrlo razvijeni*

zbog vrlo visokih vrijednosti na svim varijablama osim indeksa starenja. Uključuje primarno otoke koji su premošteni ili u blizini većih gradskih središta i sadrži 13 jedinica. *Prosječni* klaster, koji je najveća skupina jedinica lokalne samouprave, većinom se odnosi na nepremoštene otoke, pretežno u Dalmaciji, a naziv je odabran zbog toga što su, iako razvijeniji od hrvatskog prosjeka na svim varijablama osim indeksa starenja, njihove vrijednosti najbliže vrijednosti 100. Konačno, manja skupina jedinica (5) izdvojila se u skup koji je uz dozu ironije nazvan *Stari baby boomeri* iz razloga što postoji izniman nesrazmjer kretanja stanovništva koje je znatno iznad prosjeka i najviše u otočkim skupinama uopće, dok je s druge strane indeks starenja iznimno nepovoljan. Drugim riječima, radi se o skupu otoka čije stanovništvo istovremeno stari i opada znatno sporije od hrvatskog prosjeka, a uključuje isključivo jedinice na nepremoštenim dalmatinskim otocima, ali u blizini većih gradova. Vrijednosti klasterskih centara dane su u Tablici 6.

Tablica 6. Konačni klasterski centri – otočne jedinice

Konačni klasterski centri	Vrlo razvijeni	Prosječni	Stari baby boomeri
Prosječni dohodak po stanovniku	112,83	103,3	107,18
Prosječni izvorni prihodi po stanovniku	130,46	107,12	109,7
Prosječna stopa nezaposlenosti	110,94	106,18	107,52
Opće kretanje stanovništva	114,16	109,45	122,23
Indeks starenja	96,96	95,87	69,61
Stupanj obrazovanja	115,66	108,99	110,98
	N=13	N=27	N=5

Iz svega se može iščitati da su otočne jedinice specifičan razvojni slučaj posebno u smislu demografskih pokazatelja te da se generalno objektivno visoka opća razina razvijenosti mora oprezno kontekstualizirati, ali i promišljati u širim razvojnim kategorijama ljudskog i društvenog razvoja.

U prvu skupinu, *Vrlo razvijeni*, ubrajaju se Baška, Bol, Cres, Hvar, Kolan, Krk, Mali Lošinj, Malinska-Dubašnica, Novalja, Omišalj, Punat, Vrbnik i Sutivan. Druga skupina, *Prosječni*, obuhvaća Blato, Jelsu, Postira, Pašman, Kali, Poveljanu, Komižu, Korčulu, Pučišća, Lastovo, Rab, Lopar, Selca, Lumbardu, Smokvicu, Milnu, Stari Grad, Mljet, Murter-Kornati, Nerežišća, Tkon, Velu Luku, Okrug, Vis i Pag. Konačno, *stari baby boomeri* okupljaju pet jedinica: Preko, Sali, Kuljicu, Šoltu i Sućuraj. Prvu i treću skupinu možemo analitički promatrati kao otklone od prosjeka, pri čemu je visoka razvijenost prve evidentno posljedica primarno premoštenja ili blizine velikih gradova, što govori o hibridnom mo-

delu (pseudo)otočnosti kod kojeg se problemi izolacije smanjuju, ali se ne gube otočni atraktori primarno u smislu turizma i sekundarnog stanovanja. S druge strane, treća skupina predstavlja ekstremni slučaj demografske anomalije, pri čemu se demografska slika drastično mijenja imigracijom (s time da se u ovome radu nismo bavili problemima prijave prebivališta zbog povlastica, što vjerojatno može objasniti dio fenomena), dok se stanovništvo ubraja među najstarije u Republici Hrvatskoj uopće.

Zaključne napomene

Temeljna teza ovog rada oslanja se na postekonomske razvojne teorije koje naglašavaju ljudske sposobnosti i pravednost raspodjele resursa kao osnovu razvijenog društva. U tom su smislu hrvatske otočne jedinice lokalne samouprave u posebnom i ambivalentnom položaju. S jedne strane inzularnost je razvojna činjenica *par excellence* sa svim svojim prednostima i manama (Starc, 2001; Baldacchino i Veenendaal, 2018; Bertram i Poirine, 2018) koja se u hrvatskim okolnostima posebno očituje u problematici malih otoka, kojima pripadaju apsolutno svi hrvatski otoci. Prometna izoliranost, nediverzificirana ekonomija i nepovoljna demografska slika osobito vezana uz problem starenja stanovništva (Lajić, 1992; Podgorelec, 2009) otvaraju niz razvojnih pitanja koja zahtijevaju ciljane politike, vezane uz povećanje ljudskih sposobnosti na danom teritoriju (Nussbaum, 2011). S druge strane, kad promatramo hrvatski indeks razvijenosti, velika većina otoka klasificiran je u razvijene i visoko razvijene jedinice lokalne samouprave, pri čemu se samo Sućuraj ubraja u potpomognute.

Ova naizgled kontradiktorna situacija treba se promatrati iz dva rakursa. Prvi je položaj otočnih jedinica u kontekstu svih 556 jedinica lokalne samouprave. Premda su one nedvojbeno i prema objektivnim kriterijima svrstane većinski u razvijene kategorije, sam sadržaj indeksa je takav da ukazuje na temeljnu anomaliju. Otočke jedinice istovremeno imaju nepovoljan indeks starenja i povoljno demografsko kretanje, do te mjere da mijenjaju ukupnu strukturu faktora pri faktorskoj analizi, predstavljaju manje od 10% slučajeva. Njihovom izolacijom iz uzorka indeks poprima posve logičnu konstelaciju kod koje se kretanje stanovništva i indeks starenja vežu u jedan faktor. Drugim riječima, postoji temeljna nekongruentnost ova dva pokazatelja, što je dijelom uvjetovano sekundarnim stanovanjem i turističkom gradnjom, a dijelom vjerojatno i prijavama prebivališta stanovništva koje nije stalno nastanjeno. Takva vrsta anomalije svakako treba biti promišljena u daljnjem razmatranju konstrukcije indeksa. Drugi rakurs vezan je uz pitanje je li sam indeks iscrpno konstruiran na način da obuhvaća razvojne posebnosti otoka. Kao što je pokazano ranije, in-

zularnost, osobito na malim otocima, fundamentalna je razvojna karakteristika koja određuje ekonomske, obrazovne, zdravstvene, prometne i ine okolnosti. Stoga nije čudno da su najrazvijenije one jedinice koje su ujedno i manje inzularne (pseudootoci i jedinice vezane uz velike gradove), dok se postavlja pitanje udaljenijih i manjih otoka.

S obzirom na to da je indeks razvijenosti mišljen kao sredstvo usporedbe na razini čitave države i nije osjetljiv niti na tipove razvoja niti na posebnosti pojedinih teritorijalnih kategorija, nego je usmjeren na mehaničko smještanje u unaprijed zadane kategorije, sam za sebe ne može biti kriterij procjene otočnog razvoja bez uzimanja u obzir ideja društvenog i ljudskog razvoja.

Literatura

- Baldacchino, G. i Veenendaal, W. (2018). Society and Community. U: Baldacchino, G. (ur.). *The Routledge International Handbook of Island Studies: A World of Islands* (str. 339-352). London and New York: Routledge.
- Bertram, G. i Poirine, B. (2018). Economics and development. U: Baldacchino, G. (ur.). *The Routledge International Handbook of Island Studies: A World of Islands* (str. 202-246). London and New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (1983) Ökonomisches kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. U: R Kreckel (ur.), *Soziale Ungleichheiten (Sozialen Welt, Sonderheft 2)*, (str. 183-198). Göttingen: Verlag Otto Schwartz.
- Denona Bogović, N., Drezgić, S. i Čegar, S. (2017). *Evaluacija postojećeg i prijedlog novog modela za izračun indeksa te izračun novog indeksa razvijenosti jedinica lokalne i područne samouprave u Republici Hrvatskoj*. Zagreb i Rijeka: CLER.
- Đulabić V. (2013). Novine u regionalnom razvoju i regionalnoj politici. U: Koprčić, I. (ur.), *Reforma lokalne i regionalne samouprave u Hrvatskoj* (str. 99-122). Zagreb: Institut za javnu upravu.
- Faričić J. i Mirošević, L. (2014). Artificial islands and pseudo-islands of Croatia. *Annales. Series historia et sociologia*, 24 (2014.): 113 – 128.
- Geiger Zeman, M. i Zeman, Z. (2010). *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Koprčić, I. (2013). Glavna obilježja postojećeg i prijedlog novog teritorijalnog ustrojstva Hrvatske – zašto nam treba teritorijalna reorganizacija. U: Koprčić, I. (ur.), *Reforma lokalne i regionalne samouprave u Hrvatskoj* (str. 1-32). Zagreb: Institut za javnu upravu.
- Lajić, I. (1992). *Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

- Kearns, R. i Coleman, T. (2018). Health and Wellbeing. *The Routledge International Handbook of Island Studies: A World of Islands* (str. 279-297). London and New York: Routledge.
- Marcelić, S. (2015). Kritička analiza hrvatskog indeksa razvijenosti: tri tipa razvoja i njihov regionalni položaj. *Revija za socijalnu politiku*, 22(3), 309-333.1
- Miletić, G. M. (2011). *U potrazi za drugim prostorom. Sociološki aspekti sekundarnog stanovanja u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Ministarstvo razvitka i obnove (1997). *Nacionalni program razvitka otoka*. Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove.
- Nederveen Pietersee, J. (2010). *Development Theory*. London: Sage.
- Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Boston: Harvard University Press.
- Perišić, A. (2014). Multivarijatna klasifikacija jedinica lokalne i regionalne samouprave prema socioekonomskoj razvijenosti. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 23(2), 211-231.
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A. i Tomaney, J. (2017). *Local and regional development*. Milton Park and New York: Routledge.
- Podgorelec, S. (2009). *Ostarjeti na otoku: kvaliteta života starijega stanovništva hrvatskih otoka*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Podgorelec, S. i Klempić Bogadi, S. (2013). *Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Sen, A. (2012). *Razvoj kao sloboda*. Zagreb: Algoritam.
- Starc, N. (2001). Managing Island Development: The Croatian Case. *Sociologija i selo*, 39 (1/4): 15-36.
- Wertheimer-Baletić, A. (2017). *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (Izbor radova)*. Samobor: Meridijani.
- Zimmermann, R. (1997). Strategija razvitka otoka s prostorno-planskih gledišta. U: *Nacionalni program razvitka otoka* (str. 33-126). Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove.

Sažetak

U radu se ističe temeljna kontradiktornost dva okvira donošenja razvojnih politika vezanih uz otoke – jedan u kojem se otoci smatraju posebnom razvojnom kategorijom *per se* te drugom u kojoj se promatraju usporedno s cijelom Hrvatskom kroz indeks razvijenosti jedinica lokalne samouprave. Prvi dio rada postavlja teorijski okvir postekonomske ideje razvoja i inzularnosti kao posebne razvojne okolnosti. U drugome se dijelu analizira indeks razvijenosti jedinica lokalne samouprave (N=556) te se u prvome koraku faktorskom analizom identificira posebnosti otoka u kontekstu kon-

strukcije indeksa. U drugome koraku klsterskom analizom donosi se klasifikacija otoka i konstatira da u svim kategorijama postoji temeljni problem neskladnosti indeksa starenja i općeg kretanja stanovništva, što otočne jedinice lokalne samouprave čini anomalijom. Zaključuje se da je za adekvatan razvoj hrvatskih otoka potrebno proširiti razvojne politike prema kriterijima ljudskog i društvenog razvoja utemeljenog na teoriji pravednosti te da indeks razvijenosti nije dovoljna mjera za razumijevanje otočnih posebnosti.

Ključne riječi: otočnost, hrvatski indeks razvijenosti, postekonomska razvoj, mali otoci, razvojne politike

DEVELOPMENTAL SPECIFICITIES OF ISLANDS IN THE CONTEXT CROATIAN DEVELOPMENT INDEX

Summary

The paper highlights the fundamental contradiction between two frameworks for adopting development policies related to islands - one in which islands are considered a special development category *per se*, and the other in which they are viewed in comparison with the whole of Croatia through the index of development of local self-government units. The first part of the paper sets the theoretical framework of post-economic ideas of development and insularity as a special developmental circumstance. In the second part, the index of development of local self-government units (N=556) is analyzed. In the first step, the peculiarities of the islands in the context of the construction of the index are identified by factor analysis. In the second step, a cluster analysis is used to classify the islands and states that in all categories there is a fundamental problem of inconsistency between the aging index and the general movement of the population, which makes insular local self-government units an anomaly. It is concluded that for the adequate development of the Croatian islands, it is necessary to expand the development policies according to the criteria of human and social development based on the theory of justice, and that the development index is not a sufficient measure for understanding the islands' peculiarities.

Keywords: insularity, Croatian development index, post-economic development, small islands, developmental policies

